

Stosunek wobec starości i ludzi starszych wśród seniorów oraz ich wnuków:

różnice i powiązania międzypokoleniowe

WPROWADZENIE

Artykuł ma na celu prezentację rezultatów badań własnych, dotyczących stosunku wobec starości i ludzi starszych wśród osób w okresie późnej dorosłości oraz ich wnuków. Omówienie wskazanego zagadnienia obejmować będzie różnice międzypokoleniowe, związek stosunku wobec starości i ludzi starszych z wiekiem życia w obrębie grup pokoleniowych oraz powiązania międzypokoleniowe pomiędzy stosunkiem wobec starości i ludzi starszych przejawianym przez dziadków i ich wnuków.

Pojęcie stosunku wobec starości i człowieka starszego ma charakter szeroki i może być różnie rozumiane¹. W ramach prezentowanych w artykule badań przyjęto jego rozumienie jako kompleksu dwóch elementów:

- a) obrazu starości i człowieka starszego, czyli zespołu przekonań na temat starości i ludzi starszych, na który składają się przekonania:
  - o charakterze ewaluatywnym,
  - pozbawione charakteru ewaluatywnego,
  - na temat stosunku innych osób (czy generalnie społeczeństwa) wobec starości i ludzi starszych,
  - na temat poglądów i postaw przyjmowanych przez osoby starsze, a także na temat ich problemów i potrzeb²;
- b) reakcji w kontakcie z osobami starszymi: na poziomie behawioralnym i emocjonalnym.

¹ Na przykład może być utożsamiane z postawą, wraz z jej komponentami: poznawczym, afektywnym i behawioralnym, może też ograniczać się wyłącznie do ewaluatywnego aspektu emocjonalnego.

² Zob. L. Zajac-Lamparska, *Współczesny obraz człowieka starszego wśród młodych dorosłych*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2008, nr 2 (13), s. 125.

DUALISTYCZNY STOSUNEK WOBEC STAROŚCI I OSÓB STARSZYCH ORAZ JEGO UWARUNKOWANIA

Wizerunek starości i człowieka starszego, jaki wyłania się z badań oraz z analizy opinii potocznych, ma charakter niejednoznaczny, a dokładniej dualistyczny. Współwystępują w nim elementy wyraźnie negatywne i wyraźnie pozytywne.

W percepcji społecznej starość stanowić może okres pełni, zwieńczenie drogi życiowej, czas zasłużonego odpoczynku i korzystania z dorobku życia, aktywności i rozwoju, a jednocześnie utożsamiana jest z okresem pustki i samotności, chorób i niepełnosprawności, słabości i zmęczenia oraz licznych strat i ograniczeń. Człowiek starszy jest spostrzegany jako mądry, doświadczony, troskliwy i dający oparcie, pogodny i cierpliwy, a z drugiej strony jako zacofany, dzieciniały, słaby i bierny, uparty, egoista i zrzęda³.

Niejednoznaczny stosunek wobec starości może mieć swą przyczynę w jej skomplikowanej naturze. Starość jest okresem życia wewnętrznie złożonym, możliwym do opisanego jednocześnie w kategoriach „straty”, jak i „rozwoju”⁴. Złożoność tę generuje zróżnicowanie w sposobach starzenia się i funkcjonowania w okresie starości na dwóch poziomach:

1. na poziomie intraindywidualnym mamy do czynienia z możliwością współwystępowania u tej samej osoby zjawisk pozytywnych i negatywnych (np. utrata pewnych ról przy jednoczesnym pojawianiu się nowych)⁵, a także obszarów funkcjonowania wykazujących ubytki (np. pamięć operacyjna)⁶, brak zmian (np. zakres pamięci krótkotrwałej)⁷ oraz takich, w których zachodzą zmiany progresywne (np. zasób wiedzy)⁸;
2. na poziomie interindywidualnym zróżnicowanie w sposobie przeżywania starości i funkcjonowania w niej (wynikające m.in. ze specyficznej dla danej osoby konfiguracji i proporcji wyżej opisanych „zysków” i „strat”, lecz również z innych czynników, np. postawy, wobec własnego starzenia się i towarzyszących mu zjawisk) przekłada się na „pozycję”, jaką zajmować mogą seniorzy na kontinuum od starzenia się patologicznego (nieprawidłowego), przez normalne (fizjologiczne), po starzenie się pomyślne (optymalne)⁹.

³ Zob. E. Palmore, *Ageism. Negative and Positive*, New York 1999, s. 19-46.

⁴ Zob. J. Trempała, L. Zając-Lamparska, *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, „Przegląd Psychologiczny” 2007, nr 4 (50), s. 449.

⁵ Zob. M. Straś-Romanowska, *Późna dorosłość*, w: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2011, s. 331-333.

⁶ Zob. S.R. Old, M. Naveh-Benjamin, *Age-related Changes in Memory. Experimental Approaches*, w: S.M. Hofer, D.F. Alwin (red.), *Handbook of Cognitive Aging*, Thousand Oaks, CA 2008, s. 152.

⁷ Zob. T. Hedden, J.D.E. Gabrieli, *Insights into the Aging Mind: A View from Cognitive Neuroscience*, „Nature Reviews Neuroscience” 2004, nr 5, s. 87.

⁸ Zob. D.C. Park, D.A. Polk, J.A. Mikels, S.F. Taylor, Ch. Marshuetz, *Cerebral Aging: Integration of Brain and Behavioral Model of Cognitive Function*, „Dialogues in Clinical Neuroscience” 2001, nr 3 (3), s. 154.

⁹ Zob. L. Zając-Lamparska, *Wspomaganie funkcjonowania ludzi starzejących się*, w: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2011, s. 419.

Artykuły

Jednocześnie w przejawianym przez konkretne osoby stosunku wobec starości i człowieka starszego proporcje pozytywnych i negatywnych elementów mogą być różne. Analizy teoretyczne i badania empiryczne, stawiające sobie za cel wyjaśnienie tych różnic koncentrują się zazwyczaj na dwóch potencjalnych ich źródłach:

1. wieku życia osoby posiadającej określony obraz starości i określony stosunek wobec ludzi starszych lub jej przynależności pokoleniowej;
2. transmisji społeczno-kulturowej, w ramach której obecny w danym społeczeństwie powszechny wizerunek starości i typowy dla niego stosunek wobec ludzi starszych przekazywany jest poszczególnym członkom tego społeczeństwa.

Jeśli chodzi o czynnik wieku, jego oddziaływanie może być rozpatrywane dwójako. Po pierwsze, wiek życia stanowi kryterium wyodrębniania osób starszych jako grupy oraz starości jako okresu życia. W konsekwencji stratyfikacji wiekowej seniorzy stanowić mogą tzw. grupę własną (dla osoby w wieku starszym) lub grupę obcą (dla młodszych pokoleń), przy czym stopień owej „obcości” może być pochodną wielkości różnicy wiekowej pomiędzy grupami. Podział na grupy własną i obcą wiązany jest z faworyzowaniem grupy własnej i bardziej pozytywnym jej ocenianiem, w porównaniu do grupy obcej¹⁰. Wynika stąd, że osoby starsze powinny postrzegać seniorów bardziej pozytywnie i bardziej pozytywnie się do nich odnosić niż osoby z innych grup wiekowych. Jednak rezultaty badań nie są aż tak jednoznaczne. Większość z nich rzeczywiście potwierdza wskazaną prawidłowość, część jednak świadczy o tendencji przeciwnej a część o braku związanych z wiekiem różnic w zakresie ustosunkowania wobec seniorów¹¹.

Po drugie, wiek życia bywa traktowany jako znacznik zmian rozwojowych, wraz z zachodzeniem których zmieniać się może ustosunkowanie człowieka wobec starości i osób starszych¹².

Koncentracja na drugim z wymienionych czynników różnicujących stosunek wobec starości i człowieka starszego, to jest na transmisji społeczno-kulturowej, stanowi podstawę badań, w których dokonuje się porównań tego stosunku w różnych grupach kulturowych, narodowościowych¹³ czy węższych grupach społecznych, wyodrębnianych w oparciu o takie kryteria, jak: miejsce zamieszkania (np. środowisko miejskie a środowisko wiejskie), posiadane wykształcenie, charakter

¹⁰ Zob. M.B. Brewer, *Kiedy stereotypy powodują stereotypizację: wpływ stereotypów na spostrzeganie osób*, przekł. A. Majchrzak, A. Kacmajor, M. Kacmajor, A. Nowak, w: C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańsk 1999, s. 219.

¹¹ Zob. M.D. Kite, G.D. Stockdale, B.E. Whitley Jr., B.T. Johnson, *Attitudes toward Younger and Older Adults: An Updated Meta-analytic Review*, „Journal of Social Issues” 2005, nr 2 (61), s. 246-247.

¹² W tym przypadku interpretacja uzyskiwanych rezultatów badawczych dokonywana jest z perspektywy rozwojowej, podczas gdy traktowaniu wieku jako kryterium wyodrębniania grup towarzyszyło raczej ujęcie psychologii społecznej.

¹³ Zob. T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, przekł. A. Nowak, Gdańsk 2003, s. 254-256.

wykonywanej pracy, typ rodziny itp.¹⁴ Zakłada się, że określone środowiska społeczno-kulturowe kształtują u osób do nich przynależących specyficzny stosunek wobec rzeczywistości, w tym wobec seniorów i starości. Nośnikami transmisji społeczno-kulturowej mogą być przekazy o różnym zasięgu, od najbardziej powszechnych a tym samym wspólnych całej grupie społecznej (np. pokoleniu) po bardziej specyficzne, „lokalne”, o zasięgu ograniczonym. Jeśli chodzi o kształtowanie stosunku wobec starości i osób starszych, do przekazów pierwszego typu należeć będzie wizerunek starości i starszego człowieka prezentowany w mediach czy widoczny w polityce społecznej, natomiast źródło przekazów o charakterze bardziej indywidualnym i swoistym stanowić będzie przede wszystkim rodzina i odbywający się w jej ramach przekaz między- i wewnątrzpokoleniowy oraz najbliższe otoczenie: znajomi, sąsiedzi, współpracownicy itp.

Oddziaływanie czynników wieku i transmisji społeczno-kulturowej bywa też łączone, ponieważ ta ostatnia jest źródłem różnic nie tylko międzykulturowych, lecz także historycznych. W przypadku takiego podejścia grupy wiekowe traktowane są jako odrębne generacje. Proces przemian społecznych, kulturowych i ekonomicznych sprawia, że generacje te podlegają innym czynnikom je kształtującym, w tym kształtującym ich światopogląd i przekonania – również te, dotyczące starości i ludzi starszych.

CEL BADAŃ

W kontekście rozważań teoretycznych, dotyczących czynników różnicujących stosunek wobec starości i osób starszych, sytuują się następujące problemy badawcze:

1. Czy pokolenie dziadków i pokolenie wnuków różni się w zakresie stosunku wobec starości i człowieka starszego?
2. Czy w obrębie grup pokoleniowych (w pokoleniu dziadków i pokoleniu wnuków) istnieje związek stosunku wobec starości i człowieka starszego z wiekiem życia?
3. Czy istnieje związek pomiędzy stosunkiem wobec starości i człowieka starszego przejawianym przez dziadków i ich wnuków?

METODA

Dobór do próby

W badaniu wzięło udział 100 osób z 50 rodzin, w tym 50 osób z pokolenia dziadków (osoby w okresie późnej dorosłości, po 60. roku życia) oraz 50 osób z pokolenia wnuków¹⁵ (w tym: osoby w okresie dorastania – 13, osoby w okresie wcho-

¹⁴ Zob. M.D. Kite, G.D. Stockdale, B.E. Whitley Jr., B.T. Johnson, dz. cyt., s. 247.

¹⁵ W badaniach wzięli udział zarówno mężczyźni, jak i kobiety (w obu grupach pokoleniowych), jednak w dalszej części artykułu przedstawiciele obu pokoleń będą określani skrótowo jako „dziadkowie” i „wnukowie”.

Artykuły

dzenia we wczesną dorosłość – 21, osoby w okresie wczesnej dorosłości – 16¹⁶). Dobór do próby był celowy, z uwagi na kryterium wieku w pokoleniu dziadków. Jednocześnie w skład próby weszły tylko te rodziny, w których przedstawiciele obu pokoleń wyraziły zgodę na udział w badaniu. Badania prowadzone były od lutego do maja 2010 roku.

Pomiar

W celu pomiaru stosunku wobec starości i osób starszych (w tym obrazu starości i osób starszych oraz reakcji w kontakcie z tymi osobami) wykorzystana została polska adaptacja „Testu niedokończonych zdań” Peggy Golde i Nathana Kogana¹⁷. Narzędzie to zawiera dwadzieścia cztery pary zdań niedokończonych, przy czym pierwsze zdanie w parze dotyczy zawsze ludzi starszych, natomiast zdanie drugie sformułowane jest w analogiczny sposób, lecz odnosi się do „ludzi w ogóle”. Zadaniem osób biorących udział w badaniu jest dokończenie zdań zgodnie z własnymi skojarzeniami. W prezentowanych w artykule analizach wykorzystana została tylko część zebranego materiału – wypowiedzi badanych dla 9 zdań odnoszących się do osób starszych. Kryterium wyboru zdań stanowiła możliwość określenia na podstawie ich uzupełnienia przez osoby uczestniczące w badaniu posiadanego przez nie obrazu starości i człowieka starszego (6 zdań) oraz reakcji w kontakcie z seniorami (3 zdania). Wypowiedzi dla każdego z uwzględnionych zdań były kategoryzowane jako pozytywne, negatywne, neutralne lub ambiwalentne.

WYNIKI BADAŃ

W celu porównania stosunku wobec osób starszych w pokoleniu dziadków i wnuków (problem badawczy nr 1) zastosowany został test kolejności par Wilcoxon¹⁸. Porównanie przeprowadzono osobno dla obrazu starości i osób starszych oraz dla reakcji w kontakcie z osobami starszymi.

Tabela 1. Obraz starości i osób starszych w pokoleniach dziadków i wnuków. Porównanie z wykorzystaniem testu kolejności par Wilcoxon

Kategorie wypowiedzi	Dziadkowie			Wnukowie			T	Z	p
	M	SD	Me	M	SD	Me			
Pozytywne	3,12	1,55	3,0	3,10	1,42	3,0	350,50	0,01	0,99
Negatywne	2,40	1,63	2,0	2,38	1,43	2,0	369,00	0,02	0,98
Neutralne	0,30	0,50	0,0	0,32	0,59	0,0	132,50	0,17	0,87
Ambiwalentne	0,20	0,49	0,0	0,18	0,44	0,0	49,00	0,22	0,83

¹⁶ Zob. D.J. Levinson, *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist” 1986, nr 1 (41), s. 5.

¹⁷ Zob. J. Rembowski, *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Poznań 1984, s. 149-151.

¹⁸ We wszystkich analizach wykorzystane zostały statystyki nieparametryczne z uwagi na brak rozkładu normalnego zmiennych (liczby wypowiedzi poszczególnych kategorii) w obu grupach wiekowych.

Obraz starości i człowieka starszego w pokoleniach dziadków i wnuków jest zbliżony. Wskazuje na to brak istotnych statystycznie różnic pomiędzy grupami wiekowymi w zakresie liczebności wypowiedzi poszczególnych kategorii (tabela 1). Na obraz ten w obu pokoleniach składają się elementy pozytywne i negatywne¹⁹, z niewielką przewagą tych pierwszych.

Różnice międzypokoleniowe ujawniły się natomiast w przypadku reakcji w kontakcie z osobami starszymi (tabela 2). Liczba reakcji pozytywnych jest istotnie wyższa w pokoleniu dziadków niż w pokoleniu wnuków. Z kolei reakcje neutralne są liczniejsze u wnuków niż u ich dziadków. Ponadto, ale tylko na poziomie tendencji statystycznej, wnukowie częściej od dziadków reagują negatywnie w kontakcie z seniorami.

Tabela 2. Reakcje w kontakcie z osobami starszymi w pokoleniach dziadków i wnuków. Porównanie z wykorzystaniem testu kolejności par Wilcoxon

Kategorie wypowiedzi	Dziadkowie			Wnukowie			T	Z	p
	M	SD	Me	M	SD	Me			
Pozytywne	1,94	0,87	2,0	1,12	1,00	1,0	171,50	3,50	0,00005
Negatywne	0,24	0,52	0,0	0,48	0,73	0,0	91,50	1,67	0,09
Neutralne	0,74	0,60	1,0	1,28	0,76	1,0	100,50	3,22	0,001
Ambiwalentne	0,06	0,24	0,0	0,10	0,30	0,0	13,50	0,63	0,53

W celu ustalenia, czy istnieje związek pomiędzy wiekiem życia w obrębie obu grup pokoleniowych a stosunkiem wobec starości i człowieka starszego (problem badawczy nr 2) obliczony został współczynnik korelacji rang R-Spearmana, osobno w grupie dziadków i w grupie wnuków.

Przeprowadzone analizy wykazały, że w pokoleniu dziadków wiek życia koreluje dodatnio z liczbą elementów negatywnych w posiadającym obrazie starości i człowieka starszego. W grupie tej ujawnił się też związek pomiędzy wiekiem a sposobem reagowania w kontakcie z innymi seniorami: im starszy przedstawiciel pokolenia dziadków, tym mniej liczne są u niego reakcje pozytywne, a liczniejsze negatywne i neutralne (tabela 3).

Z kolei w pokoleniu wnuków wraz z wiekiem maleje liczba ambiwalentnych elementów obrazu starości i osób starszych oraz rośnie liczba pozytywnych reakcji w kontakcie z tymi osobami, przy jednoczesnym spadku liczby reakcji negatywnych. Na poziomie tendencji statystycznej zaznacza się też dodatni związek wieku z liczbą reakcji ambiwalentnych (tabela 4).

W oparciu o rezultaty analizy korelacji ocenione zostały również powiązania międzypokoleniowe (pomiędzy dziadkami i wnukami) w zakresie stosunku wobec starości i osób starszych (problem badawczy nr 3). Wykazały one, że w pokoleniu dziadków powiązania takie dotyczą tylko obrazu starości i człowieka starszego, natomiast w pokoleniu wnuków zarówno obrazu, jak i reakcji w kontakcie z seniorami (tabela 5).

¹⁹ Natomiast wypowiedzi neutralne i ambiwalentne pojawiają się zdecydowanie rzadziej.

Tabela 3. Wiek dziadka a posiadany przez niego obraz starości i osób starszych oraz reakcje w kontakcie z osobami starszymi. Współczynnik korelacji R-Spearmana

Obraz starości i osób starszych. Liczba wypowiedzi danej kategorii	Wiek dziadka		Reakcje w kontakcie z osobami starszymi. Liczba wypowiedzi danej kategorii	Wiek dziadka	
	R	p		R	p
Pozytywne	-0,22	0,12	Pozytywne	-0,42	0,002
Negatywne	0,31	0,03	Negatywne	0,31	0,03
Neutralne	-0,06	0,68	Neutralne	0,29	0,04
Ambiwalentne	-0,16	0,26	Ambiwalentne	0,02	0,90

Tabela 4. Wiek wnuka a posiadany przez niego obraz starości i osób starszych oraz reakcje w kontakcie z osobami starszymi. Współczynnik korelacji R-Spearmana

Obraz starości i osób starszych. Liczba wypowiedzi danej kategorii	Wiek wnuka		Reakcje w kontakcie z osobami starszymi. Liczba wypowiedzi danej kategorii	Wiek wnuka	
	R	p		R	p
Pozytywne	0,19	0,18	Pozytywne	0,31	0,03
Negatywne	-0,03	0,84	Negatywne	-0,54	0,00005
Neutralne	-0,13	0,37	Neutralne	-0,13	0,35
Ambiwalentne	-0,33	0,02	Ambiwalentne	0,25	0,08

Po pierwsze, ujawnił się związek liczby negatywnych elementów posiadanego przez dziadków obrazu starości i człowieka starszego liczbą elementów pozytywnych i negatywnych tego obrazu u wnuków oraz z liczbą pozytywnych reakcji wnuków w kontakcie z osobami starszymi. Współczynniki korelacji wskazują, że im bardziej negatywny obraz starości posiada dziadek, tym mniej pozytywny, a bardziej negatywny jest ów obraz również u jego wnuka oraz tym mniej pozytywnych reakcji w kontakcie z seniorami przejawia wnuk. Ponadto zaznacza się tendencja statystyczna do wzrostu liczby neutralnych reakcji wnuka w kontakcie ze starszymi ludźmi wraz ze wzrostem liczby negatywnych elementów obrazu starości u dziadka.

Po drugie, liczba neutralnych elementów obrazu starości i człowieka starszego posiadanego przez dziadka koreluje dodatnio z liczbą pozytywnych reakcji wnuka w kontakcie z osobami starszymi, a ujemnie z liczbą reakcji negatywnych i neutralnych. Na poziomie tendencji statystycznej występuje też związek pomiędzy liczbą elementów neutralnych w obrazie starości dziadka a liczbą elementów pozytywnych (związek dodatni) oraz elementów negatywnych (związek ujemny) w obrazie posiadanym przez wnuka.

Tabela 5. Związek pomiędzy stosunkiem wobec starości i człowieka starszego przejawianym przez dziadków i ich wnuków. Współczynniki korelacji R-Spearmana²⁰

				Wnukowie							
				Obraz starości i osób starszych. Liczba wypowiedzi danej kategorii				Reakcje w kontakcie z osobami starszymi. Liczba wypowiedzi danej kategorii			
				Poz.	Neg.	Neu.	Amb.	Poz.	Neg.	Neu.	Amb.
Dziadkowie	Obraz starości i osób starszych. Liczba wypowiedzi danej kategorii	Poz.	R	0,22	-0,21	0,12	-0,14	0,26	-0,08	-0,22	-0,14
		p	0,12	0,14	0,39	0,33	0,07	0,57	0,13	0,34	
		Neg.	R	-0,38	0,36	-0,05	0,06	-0,41	0,23	0,24	0,13
		p	0,01	0,01	0,74	0,67	0,003	0,11	0,08	0,37	
	Neu.	R	0,26	-0,27	-0,03	0,08	0,45	-0,30	-0,30	0,08	
	p	0,06	0,06	0,80	0,59	0,001	0,04	0,03	0,57		
	Amb.	R	0,26	-0,24	-0,14	0,13	0,07	-0,13	0,06	0,03	
	p	0,07	0,10	0,31	0,35	0,63	0,38	0,65	0,84		
Reakcje w kontakcie z osobami starszymi. Liczba wypowiedzi danej kategorii	Poz.	R	0,07	-0,03	-0,12	0,002	-0,06	0,17	-0,03	-0,07	
	p	0,64	0,82	0,42	0,99	0,67	0,24	0,84	0,61		
	Neg.	R	-0,14	0,16	-0,03	-0,09	-0,11	-0,05	0,12	0,15	
	p	0,34	0,28	0,81	0,54	0,44	0,72	0,39	0,29		
	Neu.	R	0,04	-0,11	0,20	0,06	0,20	-0,26	-0,07	0,05	
	p	0,76	0,44	0,17	0,70	0,16	0,07	0,65	0,73		
	Amb.	R	-0,03	0,07	-0,15	0,11	-0,12	0,18	0,006	-0,08	
	p	0,85	0,62	0,30	0,43	0,40	0,12	0,96	0,56		

Jedyna tendencja statystyczna, jaka pojawiła się w zakresie powiązań pomiędzy reakcjami dziadka w kontakcie z osobami starszymi a stosunkiem wnuka do seniorów polega na spadku liczby negatywnych reakcji u wnuka wraz ze wzrostem reakcji o charakterze neutralnym u jego dziadka.

WNIOSKI I DISKUSJA

Odnosząc się do pierwszego problemu badawczego, należy stwierdzić, że różnice międzypokoleniowe ujawniły się tylko w zakresie reakcji w kontakcie z osobami starszymi, nie natomiast w przypadku obrazu starości i człowieka starszego.

²⁰ Skrótly zamieszczone w tabeli oznaczają poszczególne kategorie wypowiedzi: pozytywne – Poz., negatywne – Neg., neutralne – Neu., ambiwalentne – Amb.

Artykuły

Obraz ten w obu pokoleniach ma charakter złożony, z udziałem elementów pozytywnych i negatywnych, co odzwierciedla opisywany wcześniej dualny charakter percepcji i oceny starości i seniorów. Należy przy tym zauważyć, że wypowiedzi o charakterze ambiwalentnym, to jest takich, w których dualizm jest intencjonalnie eksponowany, pojawiło się w obu pokoleniach bardzo mało. Może to świadczyć o braku świadomości wewnętrznej złożoności i sprzeczności posiadanego obrazu starości i osób starszych.

Reakcje w kontakcie z osobami starszymi okazały się być bardziej pozytywne w pokoleniu dziadków niż w pokoleniu wnuków, zgodnie z przywoływaną zasadą podziału na grupę „własną” i grupę „obcą” i preferencji dla grupy własnej. Ujawnienie się preferencji dla grupy własnej tylko w przypadku reakcji w kontakcie z osobami starszymi, nie zaś w przypadku obrazu starości, może mieć związek z faktem, że reagowanie w sytuacji kontaktu wynika z osobistego ustosunkowania wobec seniorów, natomiast obraz starości i człowieka starszego obejmuje nie tylko własne ewaluacje, lecz również przekonania na temat sytuacji osób starszych i ich społecznej oceny²¹.

Jeśli chodzi o problem drugi, to jest związek stosunku wobec seniorów z wiekiem życia w obrębie grup pokoleniowych, przyjmuje on odmienny kształt w pokoleniu dziadków i w pokoleniu wnuków.

W grupie dziadków im dana osoba jest starsza, tym bardziej negatywny posiada obraz starości i ludzi starszych oraz tym mniej pozytywnie, a bardziej negatywnie i neutralnie reaguje w kontakcie z tymi ludźmi. Mniej negatywny u młodszych „dziadków” obraz starości i człowieka starszego można wyjaśniać faktem, że w mniejszym stopniu doświadczają oni negatywnych aspektów starości i/lub stanowią „nowe pokolenie” w grupie seniorów – o nowym i lepszym wizerunku życia w starości. Od pewnego czasu badacze zauważają bowiem, że status społeczny osób starszych w społeczeństwach Zachodu ulega pozytywnej zmianie, do czego przyczyniają się w znacznej mierze zmiany w zakresie stylu życia seniorów, które można powiązać z polepszeniem się kondycji zdrowotnej i ekonomicznej osób starszych²², a także fakt wkraczania w okres późnej dorosłości nowych pokoleń, o odmiennych niż we wcześniejszych kohortach urodzeniowych, przekonaniach i wzorcach aktywności²³. Nie stanowi to jednak wystarczającego wyjaśnienia dla pogarszającego się wraz z wiekiem osób starszych charakteru ich reakcji w kontakcie z przedstawicielami własnego pokolenia. Sugeruje to potrzebę badań dotyczących zmian w zakresie funkcjonowania w kontaktach społecznych, zachodzących w okresie późnej dorosłości²⁴.

²¹ Niekoniecznie osobiście podzielanej i akceptowanej.

²² Zob. M. Perlmutter, E. Hall, *Adult Development and Aging*, New York 1992, s. 429-431.

²³ Zob. L. Zając-Lamparska, *Współczesny obraz człowieka starszego...*, s. 125.

²⁴ Przede wszystkim sprawdzenia, czy negatywne reagowanie jest specyficzne dla kontaktu z przedstawicielami własnego pokolenia, czy też ma charakter generalny.

Z kolei w pokoleniu wnuków, im starszy jest wnuk, tym mniej ambiwalentny posiada obraz starości i osób starszych oraz w tym mniej negatywny, a bardziej pozytywny sposób reaguje w kontakcie z tymi osobami. Prawdopodobnie wiąże się to z rosnącą wraz z wiekiem i doświadczeniem dojrzałością: poznawczą, emocjonalną, społeczną oraz z malejącą skłonnością do antagonizmu międzypokoleniowego.

Rezultaty badawcze dotyczące problemu trzeciego sugerują, że zachodzi międzypokoleniowy przekaz rodzinny, kształtujący stosunek wobec starości u dziadków i ich wnuków w ten sposób, że:

1. im bardziej negatywnie postrzega dziadek starość i osoby starsze, w tym większym stopniu podobne przekonania żywi też jego wnuk i tym mniej pozytywnie reaguje on w kontakcie z seniorami;
2. w im bardziej neutralny sposób myśli o starości dziadek, tym bardziej pozytywnie reaguje w kontaktach z seniorami jego wnuk.

Jeśli uwzględnić dodatkowo zaznaczające się tendencje statystyczne, można założyć korzystny charakter neutralnego odniesienia dziadków do starości i osób starszych. Z większą liczbą elementów neutralnych (a także ambiwalentnych) w obrazie starości posiadanym przez dziadka wiąże się bardziej pozytywny, a mniej negatywny jej obraz u wnuka²⁵. Również bardziej neutralne reagowanie dziadka w kontakcie z seniorami przekłada się na mniej negatywny charakter reakcji przejawianych przez wnuka. Przyczyny takiego kształtu zależności nie są jasne. Być może neutralne ustosunkowanie dziadków wobec starości i własnego pokolenia oznacza ich większy dystans wobec tych zagadnień oraz brak koncentracji na starości i wieku jako kryterium kategoryzacji i wartościowania człowieka, co chroni ich przed negatywnymi konsekwencjami ageizmu²⁶ i przekłada się na mniej stereotypizujące postrzeganie i traktowanie osób starszych przez ich wnuków²⁷. Należy jednocześnie pamiętać, że badania miały tu charakter korelacyjny, omówione zależności pomiędzy pokoleniami dziadków i wnuków mogą zatem mieć charakter dwukierunkowy.

Reasumując, stwierdzić można, że stosunek wobec starości i osób starszych wiąże się zarówno z wiekiem, jak i transmisją społeczno-kulturową²⁸. Ponadto dodatkowego badania i analiz teoretycznych wymagają co najmniej dwa zagadnienia: (1) uwarunkowania pogarszania się wraz z wiekiem w okresie późnej dorosłości kontaktu z osobami z tego samego pokolenia oraz (2) kierunki i mechanizmy oddziaływania międzypokoleniowego przekazu wewnątrzrodzinnego.

²⁵ Dla liczby elementów pozytywnych w obrazie starości u dziadka nie wystąpiła nawet tendencja statystyczna, choć kierunek zależności jest ten sam.

²⁶ Ageizm (ang. *ageism*), pojęcie wprowadzone przez Roberta Butlera w 1969 r., oznacza zjawisko stereotypizacji, uprzedzeń i dyskryminacji ludzi ze względu na ich wiek; zob. E. Palmore, dz. cyt., s. 4.

²⁷ Zob. tenże, *Wspomaganie funkcjonowania ludzi starzejących się*, w: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2011, s. 427-428.

²⁸ Tu: w formie międzypokoleniowego przekazu wewnątrzrodzinnego.

Artykuły

BIBLIOGRAFIA

- Brewer M.B., *Kiedy stereotypy powodują stereotypizację: wpływ stereotypów na spostrzeganie osób*, przekł. A. Majchrzak, A. Kacmajor, M. Kacmajor, A. Nowak, w: C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999, s. 208-224.
- Hedden T., Gabrieli J.D.E., *Insights into the Aging Mind: A View from Cognitive Neuroscience*, „Nature Reviews Neuroscience” 2004, nr 5, s. 87-96.
- Kite M.E., Stockdale G.D., Whitley Jr. B.E., Johnson B.T., *Attitudes toward Younger and Older Adults: An Updated Meta-analytic Review*, „Journal of Social Issues” 2005, nr 2 (61), s. 241-266.
- Levinson D.J., *A Conception of Adult Development*, „American Psychologist” 1986, nr 1 (41), s. 3-13.
- Nelson T.D., *Psychologia uprzedzeń*, przekł. A. Nowak, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
- Old S.R., Naveh-Benjamin M., *Age-related Changes in Memory. Experimental Approaches*, w: S.M. Hofer, D.F. Alwin (red.), *Handbook of Cognitive Aging*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA 2008, s. 151-167.
- Palmore E., *Ageism. Negative and Positive*, Springer Publishing Company, New York 1999.
- Park D.C., Polk D.A., Mikels J.A., Taylor S.F., Marshuetz Ch., *Cerebral Aging: Integration of Brain and Behavioral Model of Cognitive Function*, „Dialogues in Clinical Neuroscience” 2001, nr 3 (3), s. 151-165.
- Perlmutter M., Hall E., *Adult Development and Aging*, John Wiley and Sons, New York 1992.
- Rembowski J., *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa – Poznań 1984.
- Straś-Romanowska M., *Późna dorosłość*, w: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 326-350.
- Trempała J., Zajac-Lamparska L., *Postawy wobec osób starszych: różnice międzypokoleniowe*, „Przegląd Psychologiczny” 2007, nr 4 (50), s. 447-462.
- Zajac-Lamparska L., *Wspomaganie funkcjonowania ludzi starzejących się*, w: J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 419-431.
- Zajac-Lamparska L., *Współczesny obraz człowieka starszego wśród młodych dorosłych*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2008, nr 2 (13), s. 124-140.

SUMMARY

The article presents results of the author's research concerning the attitude to old age and the elderly in a group of seniors and their grandchildren. The study involved 100 people from 50 families (50 grandparents and 50 grandchildren). Research findings show that the generations of grandparents and grandchildren do

not differ in terms of image of old age, while the reaction in contact with elderly people are more positive in the generation of grandparents. In both generations attitude towards old age varies with age, but these changes are different. Moreover, it may be concluded that intergenerational transmission occurs in the families, because: (a) the more negative image of old age grandparents present, the more negative is this image in grandchildren, and also the less positively they react in contact with seniors, (b) the more neutral is the grandparents' image of old age, the more positive are their grandchildren's reactions in contacts with elderly.